

LITERATUURNUMMER INDUSTRIA

Er wordt, gelukkig, de laatste jaren veel gepubliceerd over bedrijfs geschiedenis en industriële archeologie. Regelmatig treft u dan ook in de rubriek „Literatuursignalering” een bespreking aan van nieuw verschenen titels. Het aantal publicaties dat klaar ligt om in Industria besproken te worden, is het afgelopen jaar echter tot een waar stuwmeer gegroeid. Reden voor de redactie om het eerste nummer van 1994 als „literatuurspecial” uit te brengen. De rubriek „Agenda” is wel opgenomen in dit nummer, de rubriek „Berichten” kunt u het volgende nummer weer tegemoetzien.

De redactie

AGENDA

1. Leiden: tentoonstelling „Adieu Permentier”

Van 9 februari tot 12 april is in het Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit van Leiden een tentoonstelling te bezichtigen over de architectuur, de historiografie en de fotoregistratie van het voormalige Parmentiercomplex te Leiden. De tentoonstelling, die eerder te zien was in de openbare bibliotheek, is door de vakgroep Kunstgeschiedenis en Archeologie, in samenwerking met de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL), voor deze gelegenheid opnieuw samengesteld. Het Parmentiercomplex, de laatste grootschalige textiel fabriek in de Leidse binnenstad, werd begin 1993 gesloopt, ondanks hevig verzet van diverse belangenorganisaties.

Plaats: Kunsthistorisch Instituut, Doelensteeg 16 (tel. 071-272687).

Leiden - sloop Parmentier-textiel fabriek.

2. Assen: tentoonstelling C. A. Lion Cachet (1864-1945)

In het Drents Museum is van 6 februari tot 11 april een overzichtstentoonstelling te bezichtigen, gewijd aan de kunste-

naar C. A. Lion Cachet. Cachet is één van de grondleggers van de Nederlandse Art Nouveau en was toonaangevend op het gebied van de sierkunst en kunstnijverheid. Als eerste Nederlandse interieur-architect ontwierp hij scheepsinrichtingen voor passagiersschepen die op Nederlands-Indië voeren. Een bekend voorbeeld is zijn ontwerp voor de inrichting van de „Jan Pieterszn. Coen” uit 1915, qua uitvoering een echt „gesamtkunstwerk”. De expositie geeft aan de hand van foto's en reconstructies een indruk van het (merendeels) verloren gegane werk van Cachet. Ook meubels, betimmeringen, keramiek en door Cachet ontworpen bankbiljetten worden getoond. Bij de expositie is een catalogus uitgegeven.

Drents Museum, Brink 1, Assen (tel. 05920-12741).

Openingstijden: di.-zo.: 11.00-17.00 uur.

3. Zevenaar: tentoonstelling Gimbornfabriek (1904-1980)

In het streekmuseum „Liemers Museum” in Zevenaar is nog tot 5 april de tentoonstelling „De Inktthut” te bezichtigen. De expositie is gewijd aan de historie van de Zevenaarse drukinkt fabriek van Gimborn. In 1904 begon Max van Gimborn, zoon van een apotheker uit Emmerich (D), met de fabricage van inkt in Zevenaar. Gimborn produceerde naast inkt veel andere artikelen, zoals wondpleister, witte kleefpasta, Oostindische tekeninkten en honingsiroop! Onder leiding van de in 1926 tot directeur benoemde E. C. J. Sparenburg breidt het assortiment zich verder uit. Door de opmars van de schrijfmachine werden er veel inktlinten geproduceerd. De Gimbornfabriek is van grote economische betekenis geweest voor Zevenaar. Onder de naam: „Pelikan Nederland BV” gaat de fabriek in 1980 verder.

De tentoonstelling laat voorwerpen en foto's zien uit de lange geschiedenis van de Gimbornfabriek.

Liemers Museum, Stationsplein 4, Zevenaar. Tel. 08360-33615. Geopend: di. + do.: 10.00-12.30 uur, wo., vr. + zo.: 14.00-17.00 uur.

4. Olst: tentoonstelling baksteenfabricage

Het IJssellandschap tussen Zwolle en Deventer kende vroeger een intensieve baksteenindustrie. Zo ook in het aan de IJssel gelegen Olst, waar ooit zes steenfabrieken actief waren, waarvan nu alleen nog enkele ruïnes van ovens resteren. De Historische Kring Olst heeft over de steenfabricage in deze plaats een expositie ingericht. De expositie belicht, aan de hand van historisch fotomateriaal, documenten en voorwerpen, de historie van de Olster baksteenfabricage door de eeuwen heen.

De expositie is te zien tot 1 februari 1995 in het gebouw van de Historische Kring, Veerweg 4, Olst.

Ter gelegenheid van de expositie is een speciaal themanummer van het blad van de Historische Kring uitgegeven.

5. Amsterdam: tentoonstelling André Citroën (1878-1935)

In het kader van het vijfenzeventigjarig bestaan van automobielfabrikant Citroën is van 13 maart tot 14 april een tentoonstelling te bezichtigen in het Franse culturele instituut.

De naam André Citroën is onlosmakelijk verbonden met het merk Citroën. Zijn dynamische persoonlijkheid heeft niet alleen in sterke mate de geschiedenis van de Europese automobielindustrie bepaald, maar ook baanbrekend werk verricht op het gebied van publiciteit en marketing. André Citroën is in 1990 door Franse journalisten uitgeroepen tot „ondernemer van de 20e eeuw”.

De expositie laat documenten, foto's en videofilms zien over de geschiedenis van Citroën. Ter gelegenheid van de expositie zal de Nederlandse vertaling worden gepresenteerd van de door Jacques Wolgensinger in 1991 geschreven biografie over André Citroën.

Frans cultureel instituut „Maison Descartes”, Vijzelgracht 2a, 1017 HR Amsterdam. Tel. 020-6224936.

6. KIVI-excursie Elzas-Lotharingen, 9-15 mei 1994

De afdeling Geschiedenis der Techniek van het KIVI en de vereniging Histotechnica organiseren van 9 tot 16 mei een studiereis naar Elzas-Lotharingen. In Nancy, ooit een centrum van ijzerindustrie, zullen o.a. bezocht worden het Musée de l'Ecole de Nancy (Art-Nouveau) en het Musée du Fer. Verder staan op het programma een kristalfabriek, een scheepslift en de Maginotlinie. In het zuiden zullen worden aangedaan: een kalimijn, een arbeidersnederzetting, een stoomtrein, de vestingstad Neuf-Brisach, een gietijzeren markthal in Belfort en de kapel Notre Dame du Haut te Ronchamps (arch. Le Corbusier).

In Mulhouse kunnen diverse musea bezocht worden: Musée de l'Automobile, Musée Français du Chemin de fer, Musée du papier peint en het Maison de la Ceramique.

De reissom bedraagt per persoon: f 1.855,- (eenpers. kamer) of f 1.616,- (tweepers. kamer). Inbegrepen zijn: vervoer per luxe toeringcar, logies in hotels, entreegelden en informatieboek.

Informatie en aanmelding (uiterlijk 1 maart): ir. G. G. Niemeijer, tel. 015-781012 (werk) of 079-410222 (privé).

7. FIEN-excursie Ruhrgebied, 26 maart 1994

Op zaterdag 26 maart a.s. organiseert FIEN een dagexcursie per bus naar het Ruhrgebied, waar diverse, voor Nederland-

Duisburg - Meidericher Hüttenwerk 1993. Foto: Erik Nijhof.

se begrippen, spectaculaire objecten uit de ijzer- en staalindustrie en de mijnbouw bezocht zullen worden.

We zullen daar te gast zijn bij „die Deutsche Gesellschaft für Industriekultur Duisburg” en rondgeleid worden door dr. Wolfgang Ebert. Bezocht zullen worden: Duisburg-Meiderich: Hüttenwerk (stilgelegd), Duisburg-Bockum: Dampf-Pumpwerk, Essen: Museumsschachtenanlage „Zollverein XII”, Duisburg-Beeck: Pumpwerk „Alte Emscher”, Oberhausen: Gasometer, Duisburg-Hornberg: Arbeitersiedlung „Rheinpreussen”.

De kosten voor deze excursie bedragen f 50,-. Hierbij inbegrepen zijn vervoer per bus vanaf Utrecht CS, rondleiding en middagmaaltijd. Gelet op de planning van het programma, is het raadzaam een lunchpakket voor de terugreis mee te nemen. Aankomst te Utrecht rond 22.00 uur.

Aanmelding:

z.s.m. bij het sekretariaat FIEN, C. H. R. T. Weevers, Zomervaart 206f, 2033 DN Haarlem, tel. 023-353624 (na 19.30 uur).

Betaling van f 50,- dient tegelijkertijd te geschieden, op postbanknr. 5643761 t.n.v. penningmeester FIEN, Oosteinde 13 te Hardenberg, o.v.v.: „Excursie Ruhrgebied”.

8. Verzoek aan FIEN-leden om bemiddeling bij het zoeken naar een gebouw

Wanneer iemand of een bedrijf ruimte nodig heeft, wordt zelden omgezien naar een oude fabriek of een oud gemaal. Want het inzicht in die mogelijkheid ontbreekt, evenals de energie en de middelen om het bruikbaar te maken voor de benodigde functie. Informatie over gebouwen met een mogelijkheid tot herbesteding ontbreekt tot nu toe (wel zal in 1994 een tweetal boeken over herbesteding van industriële monumenten verschijnen).

De mogelijkheden voor toekomstig gebruik van jonge monumenten zal een noodzaak blijken bij de afweging of dergelijke gebouwen op de monumentenlijst zullen komen. Het is om deze reden dat één van de koersen van het Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE) zal zijn het instellen van een pandenbank voor industrieel erfgoed.

Vooruitlopend op de uitwerking van dit beleid, is aan de TU-Eindhoven een afstudeeronderzoek gestart om na te gaan op welke wijze een bemiddeling tot stand kan komen tussen vraag en aanbod van industrieel erfgoed. Tot de vraagstelling behoren onder meer: een analyse van de MIP-bestanden en een profilering van het aanbod, d.w.z. het aangeven van kwaliteiten en kwantiteiten, waardoor meer zicht komt op de herbestemmingsmogelijkheden. Dit onderzoeksrapport zal najaar 1994 gereedkomen.

Als belanghebbende partij bij dit onderzoek kan FIEN beschouwd worden. Niet alleen kan vanuit FIEN aandacht gevraagd worden ten aanzien van objecten die niet via het MIP-project zijn signaleerd, maar ook kan gewezen worden op gebruiksmogelijkheden of verplaatsingsmogelijkheden van gebouwen.

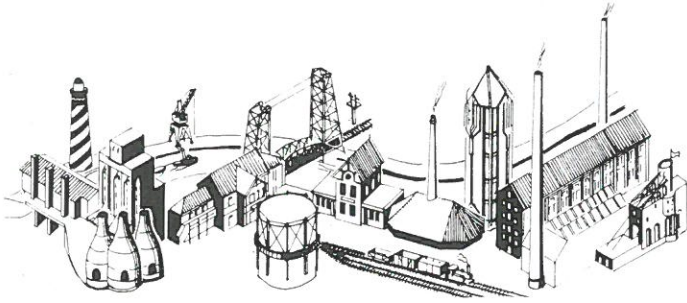
Omdat op dit moment de ontwikkelde werkwijze nog niet gevolgd kan worden, doe ik hierbij een beroep op de lezers van Industria, naar aanleiding van een actueel probleem: een ideële organisatie, die goederen verzamelt en weer bruikbaar maakt, zoekt een gebouw met ruimte voor kantoren, een dienstwoning, enkele wooneenheden, ruimte voor magazijnen en werkplaatsen. Globaal een paar honderd vierkante meter vloeroppervlak, gelegen in de nabijheid van een middelgrote stad (200.000 inwoners), in een weinig opvallende omgeving.

Een steenfabriek, een fort of een afgelegen fabriekslocatie lijkt bruikbaar.

Informatie aan:

dhr. E. Schulte, tel./fax: 01620-22315.

COLOFON

Industria

Nieuwsbrief van de 50 bij de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland aangesloten organisaties. De nieuwsbrief verschijnt ± zesmaal per jaar en staat onder redactie van:

H. P. G. de Boer, W. F. Jansen Wz. en A. J. Klut.

Industria komt mede tot stand door de financiële medewerking van het Prins Bernhard Fonds en de Rijksdienst voor Monumentenzorg.

Redactie-adres: Industria, p/a M. N. M. Overbeek, Händel-
laan 109, 8031 EH Zwolle (samensteller).

Kopij voor Industria 1994 no. 2 s.v.p. toezenden aan de
redactie uiterlijk 15 maart 1994.

Sekretariaatsadres FIEN: Zomervaart 206f, 2033 DN
Haarlem.

Abonnementenopgave: door overmaking van f 26,- voor
de jaargang 1994 op Postbankrek.nr. 132802 ten name
van Stichting FIEN, Industria, Oosteinde 13, 7772 CA Har-
denberg.

LITERATUURSIGNALERING

1. Bezooijen, E. C. F.: *Bedrijfsschool Pernis: vijftig jaar werken aan vakmanschap, 1943-1993*. Hilversum, Verloren, 1993. 101 blz.; geïll. lit.opgave (Centrum voor Bedrijfs geschiedenis Cahier Reeks no. 9). ISBN 90-65504095. Prijs f 25,-.

Bedrijfsscholen zijn een groot aantal jaren een goede voedingsbodem geweest voor menig groot bedrijf. Ook als toekomstig werknemer was men verzekerd van een arbeidsplaats.

Het laatste decennium heeft een en ander zich drastisch gewijzigd. Veel van de bedrijfsscholen zijn verdwenen of omgezet in samenwerkingsverbanden met allerlei vormen van beroepsonderwijs.

Dit cahier geeft een historisch overzicht van één van deze scholen, die inmiddels vijftig jaar als opleidingsinstituut functioneert. Een en ander wordt in beeld gebracht door interviews met diverse betrokkenen, zoals docenten, leerlingen en oud-leerlingen.

2. *Bibliografie voor de bedrijfsgeschiedenis*; samenstelling door A. Kramer. Rotterdam (Centrum voor bedrijfsgeschiedenis, 1993). 381 blz. ISBN 90-90063889. Prijs f 40,-.

De eerste druk van deze bibliografie verscheen in 1986 en voorzag in een grote behoefte. Sindsdien zijn er de nodige bibliografische publicaties verschenen. Deze bundel is onontbeerlijk voor het onderzoek op het terrein van de industriële archeologie. Het is jammer dat het CBG en het NEHA, wat betreft de systematiek van de publicaties, niet een en dezelfde lijn gevolgd hebben. Dit zou de gebruikersvriendelijkheid ten goede zijn gekomen.

3. Bieleman, J.: *Geschiedenis van de landbouw in Nederland, 1500-1950; veranderingen en verscheidenheid*. Meppel, Boom, 1992. 425 blz., geïll., lit.opgave, reg. ISBN 90-53520449. Prijs f 57,-.

De agrarische bedrijfstak kent in ons land al een lange geschiedenis, maar er zijn weinig recente overzichtswerken. Uit de veelheid van bestaande literatuur heeft de auteur een zeer leesbaar werk samengesteld. Het grootste deel van het boek is gewijd aan de periode vanaf 1850. Hier spelen schaalvergroting, mechanisatie en export een belangrijke rol.

Deze aspecten vindt men ook weer terug bij de belangstelling voor agrarisch (roerend) industrieel erfgoed.

4. Blanken, I. J.: *De ontwikkeling van de NV Philips' gloeilampenfabrieken tot elektrotechnisch concern*. Leiden, Nijhoff, 1992. 481 blz., geïll., lit.opg., 25 cm (Geschiedenis van de NV Philips' Gloeilampenfabrieken dl. 3). ISBN 90-6890440X. Prijs f 79,50.

Het derde deel van de geschiedschrijving van Philips beschrijft het tijdvak 1922-1934, een periode waarin groei en consolidatie samengingen met een aantal jaren van malaise. De in 1929 ontstane economische crisis sloeg binnen het Philips-concern toe in de jaren 1931-1934. Vooral de opmars van de Japanse elektronikabedrijven in de dertiger jaren bracht Philips in grote moeilijkheden. Het bedrijf kwam echter weer versterkt de crisis te boven. Met name een verbeterde concernstructuur en het opzetten van eigen toeleveringsbedrijven en verkoopmaatschappijen droegen hiertoe bij. Deze uitgave, eerder gepubliceerd als proefschrift, is gebaseerd op archiefmateriaal en is van belang voor geïnteresseerden in bedrijfsgeschiedenis.

5. Blijdenstein, R.: *Trafhuisjes*. Utrecht, Matrijs, 1993. 64 blz., geïll., lit.opgave (Stichtse monumentenreeks no. 2). ISBN 90-53450386. Prijs f 17,50 (gereduceerde prijs).

Een terrein van het industrieel erfgoed waar tot nu toe weinig over is gepubliceerd, is de architectuur van de elektriciteitsgebouwen. Het nu verschenen boek: „Trafhuisjes in Utrecht” is daarom een welkome aanwinst. Het boek, geschreven door architectuurhistoricus R. Blijdenstein, verscheen gelijktijdig met een tentoonstelling over dit onderwerp in De Zonnehof te Amersfoort.

Het is verrassend te zien hoe rijk aan architectuur deze huisjes soms zijn, met name de exemplaren die in de trant van de Amsterdamse School zijn ontworpen. Het boek behandelt de architectuur van de trafhuisjes binnen de provincie Utrecht in chronologische volgorde vanaf 1920, voorafgegaan door een historisch overzicht van de elektriciteitsvoorziening in Utrecht.

Lezers van Industria kunnen dit boek direct bij de uitgever bestellen en profiteren van een korting: normaal kost dit boek f 19,95, lezers van Industria kunnen het verkrijgen door overmaking van f 17,50 (incl. f 5,- verzendkosten) op girorekening 4239476 t.n.v. Stichting Matrijs, Postbus

18. Hazelhet, K.: *Toen schilderen nog een ambacht was*. Zwolle. Van Wijhe Verf, 1991. 96 blz., geïll., 29 cm. Geen ISBN.

In beperkte oplage uitgegeven, verkrijgbaar bij Van Wijhe Verf. Gedenkboek, uitgegeven naar aanleiding van het vijfenzeventigjarig bestaan van verffabriek Van Wijhe te Zwolle. In dit rijk geïllustreerde boekwerk, met vele historische zwart-witfoto's, wordt niet alleen de geschiedenis belicht van deze verffabriek, maar wordt zeer veel aandacht besteed aan deze bedrijfstak in het algemeen. Hierdoor stijgt de waarde van dit boek uit boven dat van puur plaatselijke bedrijfsgeschiedenisbeschrijving. In twaalf hoofdstukken komen achtereenvolgens aan de orde: de inrichting van een schilderswerkplaats aan het begin van deze eeuw, de loodwitkwesie, schilderstechnieken (waaronder reclameschilderen), schildersgereedschappen, arbeidsomstandigheden, de wederopbouwperiode en de ontwikkeling van het ambachtelijke schildersbedrijf tot verffabriek. Het boek wordt aangevuld met interviews en anecdoten. Een literatuuropgave ontbreekt.

† 19. Hiemink, M. H. D., en P. H. Sprik: *In rook opgegaan; de geschiedenis van ruim honderd jaar Asser tabaksindustrie en -handel*. Assen, Van der Veen, 1993. 211 blz., geïll., lit.opgave, 22 cm (Asser Historische Reeks dl. V). ISBN 90-80086827. Prijs f 19,50.

Dit boek beschrijft een beeld van hen die werkzaam waren in de Asser tabaksindustrie en -handel in de periode 1850-1950.

Pebr S. W. J. 05920-66593

De auteurs, leden van het Asser Pijprokersgilde, hebben op basis van archiefonderzoek en interviews vijf jaar lang een indrukwekkende hoeveelheid gegevens over deze eens grootste bedrijfstak in Assen verzameld. De sigarenindustrie in Assen telde ooit 28 fabrieken, die in één hoofdstuk alle beschreven worden. Ook wordt uitgebreid aandacht besteed aan de sociale omstandigheden van de „sigarenmakers”. In een tweede hoofdstuk wordt een historisch beeld gegeven van de Asser tabaksdetailhandel. Deze buitengewoon gedetailleerde studie wordt aangevuld met tabellen van alle sigarenfabrieken, sigarenmakers en tabakswinkels die tussen 1850 en 1950 bedrijvig zijn geweest.

Het boek is rijkelijk voorzien van historische foto's en afbeeldingen van archiefstukken en tabaksreclames.

20. *Hilversum anno 1850: leven in een dorp van landbouw en textielnijverheid in de 19e eeuw*; eindred. J. J. van Herpen. Hilversum, Verloren, 1990. 144 blz., geïll. (Geschiedenis van Hilversum deel 7). ISBN 90-65503056. Prijs f 24,50.

Leurs, A., en B. Stamkot: *Hilversum 1870-1940*. Hilversum, Verloren, 1987. 124 blz., geïll., lit.opg., reg. (Geschiedenis van Hilversum deel 1). ISBN 90-65503056. Prijs f 24,50. „Radiostad” Hilversum heeft sinds de tweede helft van de negentiende eeuw een vrij omvangrijke tapijtindustrie gekend. De genoemde studies besteden de nodige aandacht aan deze bedrijfstak en de huisvesting van de arbeiders in Hilversum in deze periode.

In het tweede boek wordt ook de opkomst van de radio en de daarbij behorende industrie, de Nederlandse Seintoe-stellen Fabriek, beschreven.

21. Janssen, G. B.: *Baksteenfabricage in Noord-Brabant in de negentiende en twintigste eeuw*. Tilburg, Stichting

Zuidelijk Historisch Contact, 1992. 293 blz., geïll., lit.opg., reg. (Bijdragen deel XCII). ISBN 90-70461429. Prijs f 62,50. De auteur, geen onbekende op dit terrein, zet met dit boek zijn onderzoek voort in het gebied onder de grote rivieren. In 1987 promoveerde hij op de studie „Baksteenfabricage in Nederland: van nijverheid tot industrie, 1850-1920”. Door de schaalvergroting na 1960 is er thans geen sprake meer van een typisch Brabantse baksteenindustrie. Op dit moment zijn in Noord-Brabant nog zeven fabrieken in exploitatie. Echter, in de vorige eeuw waren er duidelijk regionale kenmerken aan deze bedrijfstak te herkennen, die in deze studie uitvoerig aan de orde komen. Beide studies geven een goed overzicht van de geschiedenis van deze bedrijfstak.

22. Jongerius, René: *Spoorwegongevallen in Nederland: 1839-1993*. Haarlem, Schuyt, 1993. 184 blz., geïll., lit.opg., 30 cm (NVBS-boekenreeks no. 22). ISBN 90-60973410. Prijs f 49,50.

Binnen de veelheid van publicaties over spoorweghistorie neemt dit boek een unieke plaats in. Nog niet eerder werd aandacht besteed aan dit toch niet onbelangrijke aspect van het spoorwegbedrijf. De auteur is erin geslaagd geen droge statistische opsomming te geven, maar plaatst de ongevallen in de context van het spoorwegbedrijf, waarbij de ontwikkeling van de beveiliging, het overheidstoezicht en de nieuwste technische innovaties aan de orde komen. De auteur geeft hierbij zijn eigen opvattingen weer. Vele zwart-witfoto's, tekeningen en tabellen verduidelijken de in twaalf hoofdstukken verdeelde tekst. Het boek besluit met een uitgebreide bron- en literatuurvermelding. Een interessante publicatie voor geïnteresseerden in spoorweghistorie, maar ook voor hen die te maken hebben met bedrijfsveiligheid.

23. Jongma, J. W. D.: *Geschiedenis van het Nederlandse wegvervoer*. Drachten, etc., FPB-uitgevers, 1992. 192 blz., geïll., lit.opgave, reg. ISBN 90-33013908. Prijs f 59,50. Het Nederlandse beroepsgoederenvervoer is een vitaal onderdeel van onze economie en kan bogen op een rijke historie. Dit is een bedrijfstak waar veelal bij toeval bronnen bewaard zijn gebleven. Het is daarom verheugend dat hier eigenlijk voor het eerst een poging wordt gedaan om tot een overzicht te komen. Naast het vrachtvervoer is er ook aandacht voor het personenvervoer per bus. Het boek is rijk geïllustreerd en voorzien van literatuurverwijzingen.

Een goed overzichtswerk, dat als basis kan dienen voor verder onderzoek in deze bedrijfstak.

† 24. Kornaat, Klaas: *Gezien door het oog van de naald: 150 jaar productie en verkoop van kleding in Nederland*. Baarn, Cantecler, 1992. 128 blz., geïll., lit.opg., 25 cm. ISBN 90-21320541. Prijs f 39,50.

Over de textielindustrie is reeds veel gepubliceerd, een overzichtswerk gewijd aan de confectie-industrie en de opkomst van grootwinkelbedrijven op dit terrein, ontbrak echter tot nu toe. In kort bestek, maar toch uitputtend, wordt hier de opkomst van de kledingindustrie in Nederland beschreven.

Het boek geeft een goed beeld van de enorme invloed die de kledingindustrie op het alledaagse leven had (en nog steeds heeft). Ook wordt aandacht besteed aan de vaak slechte werkomstandigheden binnen deze bedrijfstak

670, 3500 AR Utrecht, o.v.v.: „Trafo-FIEN”. Het boek wordt dan per post thuisgezonden.

6. Bolderman, Ruud: *Afvalwater moet ooit weer drinkwater worden: verleden, heden en toekomst van rioleringen en hun functie in de kringloop van het water*. Woerden, Vereniging van Producenten van betonleidingsystemen, 1992. 52 blz., geïll., lit.opg., 22 x 22 cm. Geen ISBN. Prijs f 14,50.

Dit boekje behandelt de historie en de techniek van de afvoer van afvalwater vanaf de oudheid tot nu. Het eerste hoofdstuk biedt een uitstekend beknopt overzicht van vroegere rioleringsystemen, waarbij opvalt dat het moderne rioleringsstelsel in Nederland eerst in het begin van deze eeuw op grote schaal tot stand kwam. In de overige hoofdstukken worden de hedendaagse moderne rioleringstechnieken uitvoerig beschreven. Het boek besluit met een overzicht van instanties die zich met ondergrondse infrastructuur bezighouden en een overzicht van Nederlandse normen voor rioleringsbuizen. Hoewel de nadruk ligt op de beschrijving van de hedendaagse rioleringstechniek, is dit boekje van belang vanwege het historisch overzicht in hoofdstuk 1.

7. Borselen, Jan Willem van: *Sporen in Rotterdam; stadsgeschiedenis rondom de trein*. Rotterdam, Stichting Historische Publicaties Roterodamum, 1993. 392 blz., geïll., lit.opg., 29 cm (Historische werken over Rotterdam, Grote Reeks dl. 51). ISBN 90-70874229. Prijs f 69,90.

November 1993 werd met de ingebruikname van de spoorwegtunnel onder de Maas en de afbraak van het befaamde „luchtspoor” een nieuw hoofdstuk geschreven in de rijke spoorweggeschiedenis van Rotterdam. Deze voor Rotterdam ingrijpende gebeurtenis was de aanleiding voor het schrijven van dit fraai uitgegeven overzichtswerk. Het boek begint met het vervoer rond 1800. In 1840 wordt de concessie verleend voor een spoorlijn van Den Haag naar Rotterdam.

De auteur toont aan dat er al in de negentiende eeuw felle discussies waren over de bouw van een spoorwegtunnel. Het boek besteedt veel aandacht aan de infrastructuur van de Rotterdamse spoorwegwerken, zoals de bouw van bruggen, viaducten en stations. Het rijk geïllustreerde boek (200 afbeeldingen) is een aanwinst voor de stadsgeschiedenis van Rotterdam.

8. Bosman, F: *De eeuw van de NBM*. Utrecht, Centraal Nederland, 1993. 120 blz.; geïll. Geen ISBN. Alleen verkrijgbaar bij Centraal Nederland te Zeist. Prijs f 42,50 (incl. verzendkosten).

In 1954 verscheen het gedenkboek: „75 jaar NBM”. Het is daarom een goed initiatief van de directie van Centraal Nederland, de fusie van de NBM en Maarse & Kroon om de geschiedenis van het openbaar vervoer in het midden en westen van Nederland opnieuw vast te laten leggen. Medio 1994 verdwijnt ook de naam Centraal Nederland en wordt het vervoersgebied van deze maatschappij opgedeeld tussen de VAD en de NZH. De auteur, geen onbekende op dit terrein, heeft een goed leesbaar en gedocumenteerd boek geschreven. Voor de duidelijkheid dient nog wel gezegd te worden dat het uitgangspunt de NBM is en dat dit ook geldt voor de invalshoek Centraal Nederland. De firma Maarse & Kroon komt slechts zijdelings aan de orde.

9. Bulthuis, Peter: *500 jaar tabakscultuur: de rijke geschiedenis van het roken*. Den Haag, BZZToH, 1992. 96 blz., geïll., lit.opg., 31 cm. ISBN 90-62917801. Prijs f 29,50.

Naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling in het Tropenmuseum in Amsterdam is deze catalogus uitgegeven. Het boek behandelt de geschiedenis van het tabaksgebruik vanaf het moment dat het roken van tabak door Columbus in Europa werd geïntroduceerd. Ook aspecten als het economisch belang van de tabaksindustrie, de gezondheidsrisico's en de tabaksteelt worden besproken. In dit boek ligt de nadruk op de vele kleurige illustraties, waaronder afbeeldingen van tabakscuriosa die op de tentoonstelling aanwezig waren. Het boek sluit af met een samenvatting in het Engels.

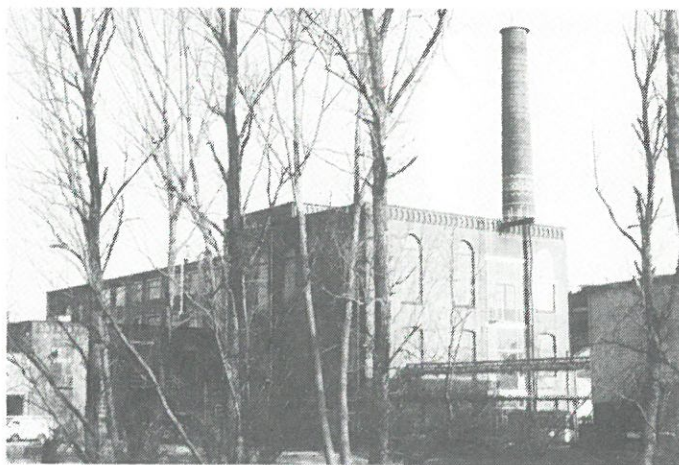
10. Busch, A. J.: *Gorinchem in bedrijf*. Alphen a/d Rijn, Repro Holland, 1993. (Midden-Holland in bedrijf-reeks no. 5). 110 blz., geïll., lit.opgave. ISBN 90-64712638. Prijs f 24,50.

In de sinds enige jaren onder auspiciën van de Stichting Bedrijfsmonumenten Midden-Holland verschijnende reeks „Midden-Holland in bedrijf” is onlangs het vijfde deel verschenen, geschreven door de stadsarchivaris van Gorinchem. Gorinchem was van oudsher als streekcentrum van belang voor een groot gebied.

Het boek begint met een historische beschrijving van de handel en nijverheid vanaf de middeleeuwen tot de Franse tijd. In de 19e eeuw kenmerkte de bedrijvigheid zich aanvankelijk door vele kleinschalige ambachtelijke bedrijven, zoals stoomwasserijen en zeepziederijen. Vanaf 1850 ontstonden de eerste grote industriële bedrijven, zoals de in 1871 opgerichte, nog steeds bestaande suikerfabriek. Een ander bedrijf was de machinefabriek De Vries Robbe & Co., welke zou uitgroeien tot de grootste onderneming van Gorkum. In de 20e eeuw groeide de vestingstad pas echt uit tot een centrum van bedrijvigheid, door verbetering van de infrastructuur.

Evenals de voorgaande delen is ook dit boekwerk fraai geïllustreerd, met ca. honderd historische foto's en tekeningen.

Het boek besluit met een stadswandeling langs nog bestaande bedrijfspanden in de binnenstad.

Gorinchem - suikerfabriek.

11. Cijssouw, K.: *Werken aan morgen: 150 jaar ZLM*. Goes, ZLM, 1993. 105 blz. (119 blz. foto's), geïll., 27 cm. ISBN 90-90063285. Prijs f 45,-.

Ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan van de Zuidelijke Landbouw Maatschappij (ZLM) is dit gedenkboek verschenen. Het boek, geschreven door een

journalist, beschrijft niet alleen de geschiedenis van de ZLM, maar geeft ook een goed beeld van de ontwikkeling van de landbouw in Zeeland. Ongeveer de helft van dit boek bestaat uit een fotogedeelte met zeer fraaie zwart-wit- en kleurenfoto's van de landbouw en het landschap in Zeeland en Noordwest-Brabant.

12. Dalsum, C. van: „Zaansche toestanden”; 150 jaar Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Zaanstreek. Zaanstad, Kamer van Koophandel en Fabrieken, 1993. 160 blz., geïll., lit.opg. ISBN 90-661101139. Prijs f 59,50.

Een fraai uitgegeven boek, met een tekst die louter en alleen op interne bronnen van de Kamer van Koophandel is gebaseerd. Wellicht hierdoor een boek met een beperkte visie; het kan als een kroniek beschouwd worden. In feite moet de geschiedenis van de Zaanse Kamer van Koophandel nog geschreven worden, waarbij dan goed van deze uitgave gebruik kan worden gemaakt. De conclusie kan in ieder geval zijn, dat in de afgelopen anderhalve eeuw eigenlijk weinig is veranderd. Als belangenbehartiger van het bedrijfsleven probeert de Kamer van Koophandel nog steeds de overheid te beïnvloeden.

13. *Een eeuw steenkool in Limburg*; eindred. Bert van Doorslaer. Tielt, Lannoo, 1992. 280 blz., geïll., lit.opg., reg. ISBN 90-20921029. Prijs f 140,-.

Op 30 september 1992 sloot in Belgisch Limburg de laatste steenkolenmijn. De geschiedenis van deze delfstofwinning is thans gedocumenteerd in een gedegen overzicht over de Belgisch-Limburgse mijnbouw. In de Kempen ontdekte men in 1901 de aanwezigheid van steenkool en dit veroorzaakte een „kolenrush” tussen 1901 en 1905 in dit gebied. Aandacht wordt besteed aan de methoden voor kolenwinning, techniek en de vele concessies die verleend zijn. Tevens wordt de invloed van de mijnen op de agrarische samenleving en de komst van buitenlandse arbeiders besproken. Net als in Nederland, hoewel later in de tijd, is de afbouw gaandeweg in gang gezet. Ook hier is reeds veel verdwenen, maar door ervaringen elders wijzer geworden, tracht men toch zaken die essentieel waren voor deze bedrijfstak, te behouden. Bovendien zijn er in de Kempen nog enkele fraaie voorbeelden van mijnwerkerssites bewaard gebleven, onder meer in Beringen en Waterschei.

Het boek is ruim voorzien van afbeeldingen en gebonden, hetgeen aan de prijs is af te lezen.

14. Eerenbeemt, H. F. J. M. van den: *Op zoek naar het zachte goud: pogingen tot innovatie via een zijdeteelt in Nederland, 17e-20e eeuw*. Tilburg, Gianotten, 1993. 294 blz., geïll., lit.opg., reg. ISBN 90-6630213. Prijs f 34,90. Dat in Nederland tussen 1593 en 1980 zijde gekweekt is, zal menigeen onbekend zijn. Toch zijn er in deze periode de nodige pioniers geweest, die met steeds weer nieuwe technieken en benaderingswijzen probeerden de zijdeteelt van de grond te krijgen. De achttiende eeuw heeft de nodige initiatieven gekend en ook de negentiende eeuw kende veel projecten, waarbij soms sprake was van overheidssteun. In deze eeuw werden veel proeven gedaan en werd zelfs een Nederlandse Zijdeteelt Vereniging opgericht. Door de komst van nieuwe en goedkopere vormen van (kunst)zijde en het ontbreken van een stevige commerciële basis, is de zijdeteelt uiteindelijk geheel verdwenen.

Er rest nu nog een zijdemuseum in het Brabantse Wouw. Dit boek is een bijzonder welkome bijdrage over een bedrijfstak waarover tot nu toe nog geen samenvattende studie was verschenen.

15. Es, J. van: *Sporen naar bedrijvigheid: zwerftochten door het groene Hart*. Alphen a/d Rijn, Repro Holland, 1993. 88 p., geïll. ISBN 90-64712700. Prijs f 22,50.

Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de Stichting Bedrijfsmonumenten Midden-Holland heeft men deze publicatie het licht doen zien. Het is geschreven voor een breed publiek, als een soort eerste kennismaking met het onderwerp.

Helaas bekruipt de lezer na afloop toch wat het gevoel of er niet teveel zaken als reeds bekend worden verondersteld. Een duidelijke kaart van het gebied ontbreekt, evenals enige praktische verwijzingen. Op z'n minst had het boek Bedrijfsmonumenten Midden-Holland als achtergrondinformatie genoemd kunnen worden.

16. *Geschiedenis van de techniek in Nederland. Deel 4: Delfstoffen, machine- en scheepsbouw, stoom, chemie, telegrafie en telefonie*. Red.: H. W. Lintsen. Onder auspiciën van de Stichting Historie der Techniek. Zutphen, Walburg Pers, 1993. 352 blz., geïll., lit.opg., reg., noten, summary, 30 cm. ISBN 90-60118596.

In het vierde deel van deze zesdelige serie wordt op heldere en overzichtelijke wijze inzicht gegeven in het ontstaan van diverse bedrijfstakken en de daaraan verbonden innovaties. In het hoofdstuk „Delfstoffen” wordt aandacht besteed aan de veenontginningen en de ontwikkeling van de mijnbouw in Limburg. Het hoofdstuk „Stoom” geeft een uitstekend overzicht van de technische ontwikkeling van de diverse typen stoommachines en de moeizame introductie van stoombemaling als vervanging van de traditionele windmolen. De initiërende rol van de overheid wordt duidelijk bij de ontwikkeling van ijzeren schepen, ca. 1830, voor de marine in Nederlands-Indië. Het hoofdstuk „Chemie” besteedt aandacht aan de fabricage van zwavelzuur, loodwit en soda, waarbij opmerkelijk is dat ook in de 19e eeuw al sprake was van aandacht voor de milieuproblematiek. In het laatste hoofdstuk wordt de revolutionaire ontwikkeling beschreven van de telegrafie en telefonie, een sector die vanaf het begin (optische telegraaf) een „overheidszaak” was. Ook dit vierde deel is weer rijk geïllustreerd en voorzien van tabellen en statistische gegevens.

† 17. Grauls, Marcel: *Uitvinders van het dagelijks leven; deel 1*. Helmond, Helmond, 1993. 151 blz., geïll., lit.opg., 21 cm. ISBN 90-52320799. Prijs f 24,50.

Marcel Grauls, auteur van het eponiemenboek „Bintje en Kalasjnikov”, beschrijft in dit boek de soms verrassende geschiedenis van twintig praktisch onbekende onderzoekers, die populaire uitvindingen op hun naam hebben staan.

De gekozen titel is toepasselijk; beschreven worden onder meer de uitvinders van nylon, kauwgom, kroonkurk, balpen, aspirine en vuilnisbak! Frappant is de overeenkomst tussen velen van de beschreven uitvinders, welke vaak totaal in de vergetelheid raakten, terwijl hun vindingen grote invloed hadden op het dagelijks bestaan. Boeiend beschreven biografieën, geïllustreerd met zwart-witfoto's en tekeningen. Een tweede deel is in voorbereiding.

(overigens ook nu nog actueel). Bijzonder verhelderend in dit boek zijn de vele afbeeldingen, die een beeld geven van de reclametechnieken in de kledingbranche. De tekst wordt afgewisseld met literatuur, gedichten („De kleine man”) en artikelen uit de modevakpers. Als geheel een bijzonder boeiend geschreven stuk bedrijfsgeschiedenis.

25. *Mag ik uw kaartje even zien?* Door H. J. A. Duparc. Amersfoort, Van Straaten, 1992. 310 blz., geïll., lit.opg., 30 cm. ISBN 90-94016362. Prijs f 49,-.

Dit boek behandelt de historie van vervoersbewijzen van het openbaar vervoer, met name van Nederlandse spoor-, tramweg-, bus- en veerbedrijven. Het boek is niet commercieel uitgegeven en daarom in gefotokopieerde vorm uitgegeven. De talrijke afgebeelde illustraties van kaartjes laten zien hoe groot de diversiteit aan vervoersbewijzen is en hoe boeiend dit item daarom als verzamelgebied kan zijn. Het boek wordt gecompleteerd met adressen van verenigingen op dit terrein in binnen- en buitenland.

26. Maurik, Jan van, en P. de Baar: *Versch drinkwater voor de hoofdstad*. Amsterdam, Gemeentewaterleidingen, 1993. ? blz., geïll. Verkrijgbaar bij de Stadsboekwinkel Amsterdam.

In 1849 schreef de Amsterdamse architect Justus van Maurik een rapport over de drinkwatervoorziening in de hoofdstad. In dit rapport bekritiseerde Van Maurik de gebrekkige drinkwatervoorziening en deed een aantal aanbevelingen voor de aanleg van een waterleidingnetwerk. In 1849 werd het drinkwater voor Amsterdam nog uit de Vecht geput en in schuiten naar de stad vervoerd. De denkbeelden van Van Maurik, gebaseerd op studies van de watervoorziening in Parijs en Londen, werden vier jaar later, in 1853, gerealiseerd met de aanleg van de duinwaterleiding. Ter gelegenheid van het 140-jarig bestaan van de Gemeentewaterleidingen is de studie van Van Maurik onlangs opnieuw uitgebracht in een bewerking van Peter-Paul de Baar. De auteur vult het rapport aan met een beschrijving van de ontwikkeling van de drinkwatervoorziening van 1853 tot nu.

27. Mielke, Heinz-Peter: *Nederrijns drukwerk: de chromolithografische drukkerijen van het industriegebied Krefeld-Mönchengladbach-Viersen*. Arnhem, Provincie Gelderland, 1992. 71 blz., geïll., lit.opg., 23 x 23 cm. ISBN 90-735860-70. Prijs f 24,50.

Tentoonstellingscatalogus met tekst in het Nederlands en in het Duits, uitgegeven naar aanleiding van de gelijknamige expositie in het Nederlands Openluchtmuseum in 1992. Na een algemene beschrijving volgt de geschiedenis van de lithografie en de verschillende toepassingen, zoals reclamebiljetten, sigarenkisteketten en devotionalia. De beschrijving van vijftien drukkerijen met hun geschiedenis en specialisatie vormt het hoofdbestanddeel van deze bijzonder rijk geïllustreerde catalogus. Met name de technische beschrijvingen van drukprocédés maken deze catalogus tot een waardevolle aanvulling voor geïnteresseerden in druktechnieken.

28. Mielliet, R.: *Honderd jaar Grootwinkelbedrijf in Nederland*. Zwolle, Catena, 1993. 320 blz., geïll., lit.opgave, reg. ISBN 90-722160X. Prijs f 59,50.

Het grootwinkelbedrijf in Nederland kent nog geen lange traditie en is veelal door buitenlanders in ons land

geïntroduceerd. De auteur, van origine afkomstig uit de wereld van het grootwinkelbedrijf, geeft in een tweetal hoofdstukken een overzicht van het ontstaan in het buitenland en de komst van de eerste zogenaamde bazars in Nederland. Vervolgens komen de warenhuizen, heren-/damesconfectie, de supermarktketens aan de orde en de grote veranderingen die zich in deze branche afspeelden. Het boek wordt besloten met een overzicht van de „nieuwe pioniers”. Het geheel is goed geïllustreerd en mede dankzij royale sponsors een gebonden boek voor een zeer schappelijke prijs.

+ 29. Moussa, Farag: *Vrouwelijke uitvinders bestaan*. Amsterdam, Dekker, 1992. 188 blz., geïll., lit.opg., 21 cm. ISBN 90-50711006. Prijs f 28,50.

Het vooroordeel dat er alleen „mannelijke uitvinders” bestaan, wordt met deze oorspronkelijke Engelse uitgave definitief weersproken. In de drie hoofdstukken wordt een overzicht gegeven van het leven en werk van de belangrijkste vrouwelijke uitvinders.

Het eerste deel besteedt aandacht aan uitvindsters in de 19e eeuw, waaronder de uitvindster van het koffiefilter (Melitta) en een softwarepionier. Het tweede deel behandelt hedendaagse uitvindsters in Nederland en België, het derde deel handelt over jonge uitvindsters uit de hele wereld. Het boek is goed gedocumenteerd en bevat een aantal zwart-witafbeeldingen.

30. Muntjewerff, H. A.: *De spil waar alles om draaide: opkomst, bloei en neergang van de Tilburgse familieonderneming Wolspinnerij Pieter van Dooren, 1825-1975*. Tilburg, Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1993. 2 dln., 516 blz., geïll., lit.opg., tabn., reg. (Bijdragen deel XCV). ISBN 90-704613453. Prijs f 85,-.

De Stichting Zuidelijk Historisch Contact in Tilburg geeft al meer dan 35 jaar een reeks uit onder de titel: „Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland”. In deze reeks verscheen onlangs het proefschrift van dr. H. Muntjewerff over de Tilburgse wolspinnerij Pieter van Dooren. Aan de hand van de in het bedrijfsarchief aanwezige bronnen heeft de auteur met name de bedrijfs-economische aspecten van dit roemruchte Tilburgse bedrijf beschreven. Het bedrijf, dat fungeerde als loonbedrijf voor de wollen stoffenfabricage, sloot in 1972 vrijwillig haar poorten om het geïnvesteerde familiekapitaal veilig te stellen. De sloop van het architectonisch zeer waardevolle fabriekscomplex in 1975 was aanleiding tot heftige discussies over behoud of hergebruik van industrieel erfgoed.

Vanwege de bedrijfseconomische benadering is deze studie in twee delen gepubliceerd, waarvan een deel bijlagen bevat in de vorm van tabellen en grafieken.

31. Nas, Frans: *Sigaren uit Dieren: over sigaren, sigarenfabrikanten, sigarenmakers, sigarenverkopers en tabak*. Bilthoven, Nas, 1993. 174 blz., geïll., lit.opg., 24 cm. ISBN 90-90064605. Prijs f 29,50.

Dit boek behandelt de geschiedenis van de sigarennijverheid in Dieren. Achtereenvolgens komen aan bod: de geschiedenis van de tabaksnijverheid sinds 1860, de werkomstandigheden van de sigarenmaker, de plaatselijke fabrieken, vakbondshistorie, verkopers en tabaksteelt. De meeste aandacht wordt geschonken aan de beschrijving van de bedrijven.

Het boek is zeer gedetailleerd geschreven, waarbij veel gebruik is gemaakt van het aanwezige archiefmateriaal. Een publicatie welke van regionaal-historisch belang is, met name voor geïnteresseerden in de geschiedenis van Dieren en in de sigarennijverheid in het algemeen. De auteur is een autoriteit op het gebied van de tabaksindustrie en stamt uit een geslacht van sigarenmakers in Dieren.

32. Niepoth, Frank R.: *Wie schrijft, die blijft: vijfenzeventig jaar EDAH*. Helmond, Vendex Food-groep, 1991. 224 blz., geïll., lit.opg., 31 cm. ISBN 90-90049843. Prijs f 27,50. Rijk geïllustreerd overzichtswerk van de geschiedenis van het grootwinkelbedrijf EDAH. De NV handel in koloniale waren EDAH is in 1917 ontstaan uit een samengaan van een aantal regionale winkeliers en handelaren in grutterswaren in Brabant en Limburg (de firmanten Ebben, Dames, Aukes en Hettema). De auteur beschrijft de expansie van het concern in het interbellum, de distributieproblemen in de oorlog en de groei tot landelijk grootwinkelbedrijf in de vijftiger jaren. Op heldere wijze wordt de invloed van maatschappelijke ontwikkelingen op het winkelbedrijf beschreven.

In 1976 wordt EDAH overgenomen door het V&D-concern, schaalvergroting leidde uiteindelijk tot de integratie van EDAH in de Vendex Food Groep. Als een rode draad door het boek loopt het belang van de reclamecampagnes, geïllustreerd met fraaie afbeeldingen.

33. Nieuwenhuys, Willem: *Concern in beweging: vijfenzeventig jaar Hoogovens*. IJmuiden, Hoogovens Groep, 1993. 160 blz., geïll., 30 cm. ISBN 90-66110236. Prijs f 34,50. Naar aanleiding van het vijfenzeventigjarig jubileum van Hoogovens is dit bijzonder fraai geïllustreerde gedenkboek uitgegeven. Hoewel in het boek veel aandacht wordt besteed aan de beginjaren van het concern, ligt de nadruk op de beschrijving van de ontwikkeling van het bedrijf in de laatste vijftientig jaar. Deze periode is voor Hoogovens een turbulente periode geweest, waarin de fusieproblematiek met Hoechst (1972-1982) een belangrijke rol speelde. Dat de staalcrisis in Europa ook Hoogovens niet onberoerd liet, wordt onomwonden beschreven. Veel aandacht in dit boek ook voor productieprocessen (staal, aluminium) en milieubeheer. Het boek is op toegankelijke wijze geschreven, de vele perfect afgedrukte foto's (waaronder veel historisch materiaal) maken deze uitgave tot een unieke documentatie van een dynamisch bedrijf.

IJmuiden - Hoogovens.

34. Nijhof, P: *Grafische en papiermusea in Nederland en net over de grens*. Zutphen, Bührmann-Ubbens Papier, 1992. 60 blz., geïll., 19 x 21 cm. ISBN 90-71180190. Prijs f 22,50.

Dit boekje beschrijft een twaalfstal Nederlandse musea die geheel zijn gewijd aan de geschiedenis van de grafische industrie en de papierfabricage. Van elk museum wordt het museumgebouw, de collectie en de geschiedenis beschreven. Verder wordt informatie gegeven over adressen en openingstijden. Toegevoegd is een overzicht van gelijksoortige musea in België en Duitsland. Deze publicatie kan worden gezien als een zelfstandige aanvulling op het in 1986 verschenen „Langs monumenten van papier- en grafische industrie in Nederland”, van dezelfde auteur. De nu verschenen gids is niet helemaal compleet: het bekende museum „Enschede” in Haarlem ontbreekt, in verband met een verhuizing van dit bedrijf.

Het boekje is geïllustreerd met zwart-witfoto's, op de omslag een tekening in kleur van de windpapiermolen „De schoolmeester” in Westzaan.

35. Noort, Jan van den: *Licht op het GEB: geschiedenis van het Gemeente Energiebedrijf Rotterdam*. Rotterdam, GEB/Van den Noort, cop. 1993, 170 blz., geïll., lit.opg., 26 cm (Historische werken over Rotterdam, Grote Reeks dl. 48). ISBN 90-80116718. Prijs f 35,-.

Ter gelegenheid van de omzetting van de gemeentelijke tak van de dienst GEB in een naamloze vennootschap is dit gedenkboek uitgegeven, in opdracht van het GEB. Het boek, geschreven door een historicus, is een wat droge opsomming van historische feiten en gegevens over politieke besluitvorming geworden. Aan sociale en economische aspecten wordt weinig aandacht besteed. Ook de technische aspecten van het gasbedrijf komen slechts zijdelings aan de orde, hoewel de vele illustraties en foto's anders doen vermoeden. De auteur begint zijn relaas met de stichting van een particuliere Engelse gasfabriek in 1827. Na een moeizame exploitatieperiode neemt de gemeente het bedrijf over in 1879. Dezelfde ontwikkeling doet zich later voor bij het elektriciteitsbedrijf. Het boek besteedt verder aandacht aan het stadsverwarmingsbedrijf, dat de nodige problemen kent. Als laatste besluit de auteur met een toekomstvisie voor het nu zelfstandige bedrijf.

36. Paumen, Max: *De laatste gang; het verdwijnen van de Europese mijnwerker*. Amsterdam, Veen, 1993. 174 blz., geïll., reg., 21 cm. ISBN 90-25401368. Prijs f 34,90.

Mijnsluitingen zijn vandaag de dag een actueel thema. In 1992 werd de laatste Belgische mijn gesloten en in een traditioneel steenkoolland als Engeland dreigt deze bedrijfstak tot een marginale omvang teruggebracht te worden. Max Paumen heeft met dit boek een hommage willen brengen aan het zware beroep van mijnwerker. Hij geeft op gepassioneerde wijze een indringend beeld van de belevingswereld van mijnwerkers in Duitsland, Polen, Roemenië en Engeland. Thema's als heroïek en de sterke sociale verbondenheid van de mijnwerkersleefgemeenschappen worden op soms aangrijpende wijze voor de lezer aanschouwelijk gemaakt. Ook schetst de auteur de politieke en sociaal-economische omstandigheden die hebben geleid tot massale mijnsluitingen in Europa. Een indringend geschreven boek, over een in (West-)Europa tot ondergang gedoemde bedrijfstak.

37. *Pieter Oosterhuis (1816-1885)*. Amsterdam, Fragment, 1993. 180 blz., geïll., 33 cm (monografieën van Nederlandse fotografen no. 3). ISBN 90-65790551. Prijs f 95,-.

Naar aanleiding van de fototentoonstelling „Stoomkracht en stilte”, die van 1 oktober tot 22 november 1993 in het Amsterdams gemeentearchief werd gehouden, is dit fotoboek uitgegeven. Oosterhuis hield zich als een der eerste fotografen bezig met opnamen van stadsgezichten, waarbij hij gebruik maakte van stereofotografie. Oosterhuis kreeg later naam als fotograaf van de bouw van grote waterbouwkundige werken in Nederland, welke hij in opdracht maakte. Zijn foto's, gemaakt met groot formaat glasnegatieven, kenmerken zich door goede composities en zijn van uitstekende kwaliteit. Vanaf 1861 fotografeerde hij de aanleg van grote infrastructurele werken, zoals de havenhoofden van IJmuiden, de schutsluizen in het kanaal door Walcheren en de spoorbrug over de Lek bij Culemborg.

Het boek bevat ca. 80 afbeeldingen in groot formaat en daarnaast in een appendix alle projecten in opdracht beschreven, met alle daarbij gemaakte foto's.

In de inleiding geeft de auteur een beschrijving van het leven en werk van Pieter Oosterhuis.

38. Rutten, Peter J. M.: *Maas-Buurtspoorweg; 35 jaar tram en bus in Noord-Limburg, 1913-1948*. Haarlem, Schuyt, 1991. 176 blz., geïll., lit.opg., 30 cm (NVBS-boekenreeks; nr. 18). ISBN 90-60973070. Prijs f 39,50.

In dit fraai uitgevoerde boekwerk wordt een historisch beeld gegeven van de 63 kilometer lange verbinding tussen Nijmegen en Venlo. Ook de tramlijn Venlo-Maasbree-Helden, later onderdeel van het „Maastramwegnet”, komt uitvoerig aan bod. In 1944 kwam door het oorlogsgeweld een definitief einde aan deze tramlijnverbinding. In dit boek zijn een aantal interviews met ex-trambeambten opgenomen. De historische beschrijving wordt aangevuld met ruim honderd zwart-witfoto's, het geheel wordt gecompleteerd met materieeloverzichten, tabellen en emplacementtekeningen van goede kwaliteit.

Vanwege het uitputtende karakter van de beschrijving van de MBS kan dit boek een standaardwerk genoemd worden.

+ 39. *Samen de handen ineen: ontstaan van de NCB en zijn coöperaties*. Gemert, Stichting Boerenbondsmuseum 1990. 179 blz., geïll., 17 x 26 cm. ISBN 90-94016435. Prijs f 25,-. Naar aanleiding van de opening van het Boerenbondsmuseum in het Brabantse Gemert verscheen deze publicatie. In een vijftal hoofdstukken wordt de ontwikkeling van de coöperaties beschreven. Directe aanleiding voor het ontstaan van deze instellingen was de landbouwcrisis op het eind van de negentiende eeuw. In 1896 werd de Nederlandse Boerenbond opgericht, in datzelfde jaar kwam ook de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond van de grond. Het boek bestaat voor het grootste deel uit historisch fotomateriaal, zodat van een echt diepgaande studie niet gesproken kan worden. Daarom ook wordt verwezen naar reeds bestaande studies op dit terrein.

40. Schrover, M: *Het vette, het zoete en het wederzijdse profijt: arbeidsverhoudingen in de margarine-industrie en in de cacao- en chocolade-industrie in Nederland, 1870-1960*. Hilversum, Verloren, 1991. 348 blz., geïll., lit.opg., reg. ISBN 90-65503471. Prijs f 39,-.

Deze studie verscheen ook als promotieonderzoek aan de Universiteit Utrecht en behandelt de wat meer sociale aspecten van de margarine- en chocolade-industrie. Met name over deze laatste bedrijfstak is nog niet zoveel gepubliceerd, hoewel ze genoeg mensen heeft geïntrigeerd. Zo staat er boven hoofdstuk 7 een uitspraak van Freud, die zich verbeeldde dat hij de cacao-fabrikant Van Houten was. Nu er via het onderzoek van de SHT over de margarinesector meer bekend is, vormt dit boek een zeer waardevolle aanvulling, met name op het gebied van de arbeid, arbeidsvoorwaarden en arbeidsverdeling. Tevens is deze studie van belang vanwege het vele bronnenmateriaal.

41. Sluyterman, K. E.: *Moret 110 jaar: van accountancy naar multiprofessionele dienstverlening*. Hilversum, Verloren, 1993. 152 blz., geïll., lit.opg. Centrum voor bedrijfsgeschiedenis, Cahier-reeks no. 10. ISBN 90-6550-4133. Prijs f 25,-.

Het gebeurt niet vaak dat tien jaar na het honderdjarig bestaan van een firma, wat vergezeld ging van een gedenkboek, er opnieuw aanleiding is om de geschiedenis vast te leggen. Reden hiervoor was, dat in de sectoren dienstverlening en accountancy, door uitbreiding, fusies op nationaal en internationaal gebied, de ontwikkelingen dermate intensief waren, dat er weer geschiedenis geschreven kon worden. Een goed voorbeeld van schaalvergroting.

42. Sluyterman, K. E.: *Ondernemen in sigaren: analyse van bedrijfsbeleid in vijf Nederlandse sigarenfabrieken in de perioden 1856-1865 en 1925-1934*. Tilburg, Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1983. 319 blz., geïll., lit.opg., reg. (Bijdragen deel LVIII). ISBN 90-70461070. Prijs f 45,-. De sigarenindustrie is een van die bedrijfstakken waarvan niet al teveel archiefmateriaal bewaard is gebleven. Er waren veel kleine familiebedrijven, waar traditie een belangrijke rol speelde en innovaties op het gebied van bedrijfsbeleid, techniek, afzet en financiering slechts langzaam doordrongen.

Deze studie is met name interessant vanwege het tijdsverschil van vijftig jaar tussen de twee onderzochte tijdvakken.

43. *De Stichtse Rijnlanden: geschiedenis van de zuidelijke Utrechtse waterschappen*; bijdr. van M. Donkersloot-de Vrij, J. Greive, H. Hovenkamp e.a., Utrecht, Matrijs, 1993. 176 blz., geïll., reg., lit.opg., lijst van begrippen. ISBN 90-53450327. Prijs f 59,50.

Waterbeheersing in allerlei vorm heeft de afgelopen jaren al de nodige interessante literatuur opgeleverd. Het samengaan van diverse waterschappen was ook in dit geval een goed moment om de geschiedenis in boekvorm vast te leggen. De Stichtse Rijnlanden zijn per 1 januari 1994 ontstaan uit een fusie van de waterschappen Kromme Rijn, Leidse Rijn en Lopikerwaard. Juist dit waterrijke gebied van Midden-Holland kent een interessante waterstaatkundige geschiedenis, die hier te boek is gesteld.

Sinds 1234, dus 760 jaar voor de instelling van het nieuwe waterschap, bemoeide de bisschop van Utrecht zich al met de waterbeheersing. Het boek is een goed gedocumenteerde weergave van de waterstaatkundige geschiedenis van dit gebied geworden.

44. *Tussen plafond en plint: cultuurgeschiedenis van het behang*. Utrecht, Stichting Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 1992. 104 blz, geïll., lit.opg., 21 cm. ISBN 90-7184014X. Prijs f 17,50.

Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur gaf dit speciale nummer uit van haar tijdschrift „Volkscultuur”. Het is een bijzonder interessant geschreven boekwerkje geworden, met een onderwerp dat origineel genoemd kan worden. De auteur beschrijft onder meer de productie en toepassing van goudleer van de zestiende tot de achttiende eeuw (de „exclusieve” voorganger van behang), het met papier behangen van plafonds in de renaissance-periode en de behangtrends van na 1945. Bijzonder interessant is de beschrijving van de rol van het grootwinkelbedrijf in de negentiende eeuw bij het populariseren van het gebruik van papieren behang. Aanvankelijk was behang namelijk een luxeproduct. Ook wordt aandacht besteed aan Nederlandse producenten van behang, zoals het bekende bedrijf „Rath & Doodeheffer”. Al met al een rijk gevarieerd boekwerkje, geïllustreerd met enkele zwart-witfoto's.

45. *Waterstaatswerken verkend; infrastructuur van Rijkswaterstaat in overdracht*. Amsterdam, Pampus Associates, 1993. 159 blz, geïll., 29 cm. ISBN 90-800858-39. Prijs f 44,50.

Een interne reorganisatie in de structuur van Rijkswaterstaat was aanleiding tot de overdracht van een aantal infrastructurele werken aan lagere overheden. Een selectie van deze „gedecentraliseerde” waterstaatswerken, waaronder havenwerken, waterwegen, kunstwerken en wegen, is in dit overzichtsboek opgenomen. In totaal zijn 34 geografisch verspreide objecten in Nederland beschreven. Bij elk object wordt een uitgebreide beschrijving gegeven van de ontstaansgeschiedenis, aangevuld met fraaie zwart-wit- en kleurenfoto's. Met name de beschrijvingen van kanalen en (voormalige) rijkswegen vormen een welkome aanvulling op de bestaande, schaarse literatuur op dit terrein. De intentie van Rijkswaterstaat om met dit boek de aandacht van de toerist te vestigen op monumenten van infrastructuur en waterbouwkunde, is dan ook met deze uitgave volledig geslaagd.

46. Weterings, E. J.: *Het ambacht; Leidse vaklieden aan het woord*. Leiden, STAL/STIEL, 1993. Prijs f 23,50.

Op initiatief van STIEL is in 1991 de Stichting Levend Ambacht Leiden (STAL) opgericht, met als doel kleinschalige ambachtelijke bedrijfjes met inventaris in stand te houden. Inmiddels zijn een smederij en een schoenmakerij met dit doel bewaard gebleven en wordt er weer (op bescheiden schaal) geproduceerd. Naar aanleiding van dit succesvolle initiatief heeft STAL een fotoboek uitgegeven, waarin op alfabetische volgorde oude en moderne ambachten worden uitgebeeld. Niet alleen de smid en de bakker komen aan bod, maar ook de anatomisch preparateur, de neon-glasblazer en de autorestaurateur. Het boek, een bundeling van artikelen die eerder verschenen in het Leidsch Dagblad, is geïllustreerd met fraaie zwart-witfoto's.

47. Zanden, J. L. van, en S. W. Verstegen: *Groene geschiedenis van Nederland*. Utrecht etc., Het Spectrum, 1993. 216 blz, geïll., lit.opg., reg. ISBN 90-27440034. Prijs f 39,90.

Deze publicatie haakt in op de belangstelling in de maatschappij en de universitaire wereld voor het onder-

werp milieugeschiedenis. De auteurs geven een overzicht van het onderwerp, voorafgegaan door een hoofdstuk: „Wat is ecologische geschiedenis?” en beschrijven de gevolgen van de opkomst van de industrie voor het milieu, de intensivering van de landbouw en visserij en de uitbreiding van het gedeelte cultuurgrond van het Nederlandse landschap. Ook wordt ingegaan op de veranderende relatie tussen mens en natuur. Groen is „in”; dit komt ook tot uiting in de vormgeving van het boek. Of deze „milieuvriendelijk” is, is nog de vraag.

48. Zwarts, Kim: *De kunstwerken van Rijkswaterstaat = the structural works of Rijkswaterstaat*. Rotterdam, Uitgeverij 010, 1993. 144 blz., geïll., lit.opg., 25 x 31 cm. Tekst in Nederlands en Engels. ISBN 90-64501688. Prijs f 65,-. In oblong-formaat uitgegeven fotoboek, waarin twintig door Rijkswaterstaat gebouwde kunstwerken worden beschreven. Onder de beschreven objecten bevinden zich bruggen, stuwen, viaducten en tunnels. Het oudst beschreven object is de stuw in de Maas bij Linne (1925), het meest recente object is een verkeersknooppunt bij Best (1991). De objecten worden op bijzonder fraaie wijze in beeld gebracht door de zwart-witfoto's van Kim Zwarts, waarbij veel aandacht wordt besteed aan het detail. De bijschriften bij de foto's gaan in op de voorgeschiedenis en de constructie van elk kunstwerk. Meer een luxe fotoboek voor op de salontafel dan een informatief boekwerk.

Nijmegen - Waalbrug (1932-1936).

STUDIEDAG FABRIEKSNEDERZETTINGEN

In samenwerking met de TU-Eindhoven organiseert FIEN een studiedag over fabriekswoningen, op vrijdag 15 april 1994 te Eindhoven.

Naast een aantal inleidingen tijdens het ochtendprogramma zal er 's middags een aantal voorbeelden bezocht worden, zoals: Philipsdorp, Batadorp en Budel-Dorplein.

De kosten bedragen: voor FIEN-leden: f 60,-, voor overige deelnemers: f 80,- (alles inbegrepen).

Gedetailleerd programma en opgave bij de sekretaris van FIEN, C. H. R. T. Weevers, Zomervlaart 206f, 2033 DN Haarlem (tel. 023-353624).